

Kritik mot Utbildningsnämnden i Vilhelmina kommun för en gymnasieskolas genomförande av urinprovtagning med anledning av misstanke om drogmissbruk

Beslutet i korthet: En gymnasieelev hämtades i klassrummet och tillfrågades därefter om han kunde tänka sig att lämna ett drogtest. Detta föranleddes av en ökad oro från skolans sida bl.a. mot bakgrund av elevens tilltagande frånvaro under senare delen av terminen. Ett drogtest genomfördes, som var negativt.

JO konstaterar att eleven inte på ett tillfredsställande sätt gavs möjlighet att fritt bestämma om han ville lämna ett drogtest och att det därmed inte hade säkerställts att hans medverkan till testet var i egentlig mening frivillig. Nämnden kritiseras därför för genomförandet av provtagningen.

Vidare ifrågasätter JO också starkt om inte skolan borde ha gjort en anmälan till socialnämnden i enlighet med 14 kap. 1 § socialtjänstlagen i stället för att på egen hand utreda misstankarna.

Anmälan

I en anmälan som kom in till JO den 14 januari 2020 klagade AA på Malgomajskolan i Vilhelmina kommun. Av anmälan framgick sammanfattningsvis följande.

AA:s son, som var 17 år, blev som enda elev hämtad i klassrummet för att genomföra ett drogtest. Vårdnadshavarna hade inte informerats vare sig om att det skulle ske eller om att det fanns en oro för sonen. Sonen fick inte heller någon information om anledningen till testet och han kände sig kränkt och chockad över att det utfördes i närvaro av en annan person. Även om testet var frivilligt så är det svårt att säga nej till det på grund av att det skulle framstå som misstänkt. Testresultatet var negativt.

Utredning

JO uppmanade Utbildningsnämnden i Vilhelmina kommun att lämna upplysningar om och yttra sig över det som fördes fram i anmälan.

Nämnden beslutade den 16 september 2020 att lämna ett yttrande med i huvudsak följande innehåll:

Den 14 januari i år ombads en elev att lämna ett drogtest. Bakgrunden var att elevens frånvaro från skolan hade ökat under senare delen av höstterminen. Mentor och annan personal på skolan kände ökad oro över eleven. Oron bestod av frånvaro, elevens liberala syn på droger vid samtal med klasskamrater, att eleven hade svårt med sömn och tappade fokus från studierna. Ett förändrat beteende. I elevhälsans arbete tillsammans med dåvarande rektor togs beslutet om att eleven skulle uppmanas att lämna drogtest.

I enlighet med rutinerna och som ett vanligt förfarande då en elev skall erbjudas att lämna prov, så tar den ansvarige för testningen kontakt med vårdnadshavare i det fall eleven är minderårig. Detta för att få en medgivande från denne om att be om ett frivilligt test. Här beskrivs även bakgrunden till misstanken. Eleven söks upp under skoldagen av någon i elevhälsa eller skolledning.

Kurator samtalar sedan med eleven och frågar om hen kan tänka sig lämna test och berättar även varför misstanke uppkommit. Därefter sker provtagningen nere på "45:an" tillsammans med personal som är vana vid att utföra tester. Innan provtagningen börjar så går personal igenom hur ett prov genomförs, t.ex. att en vuxen person av samma kön följer med in och övervakar då eleven lämnar ett urinprov. Personal förklarar även varför detta behöver ske. Sedan lämnas information om testets utfall till elev, rektor och till vårdnadshavare i de fall eleven är minderårig. I det fall testet är positivt så informeras även socialtjänst och polis.

Aktuell händelse:

I det aktuella fallet så missade den ansvarige kuratorn i ett viktigt steg och det var att kontrollera elevens ålder. Eleven misstogs för att vara 18 år, då hen egentligen var 17 år och ca 10 månader.

Under den aktuella perioden så togs drogtest på 4 elever inom gymnasieskolan, dessa gick i olika klasser.

Då misstaget uppdagades under sen eftermiddag den 14 januari så informerades kuratorn om vad som kommit till kännedom. Kuratorn tog under förmiddagen den 15 januari kontakt med mamman till eleven och samma dag gjordes en intern genomgång för att se vart det brustit och hur rutinerna kunde säkerställas.

När en elev börjar på Malgomaj skolan så hålls alltid ett föräldramöte under hösten. Vid detta föräldramöte informeras om skolans arbete mot droger och tobak, och rutiner kring detta. Arbetet mot droger omfattar både erbjudande om drogtestar vid misstanke om drogaktivitet och skolans samarbete med polis och droghund.

Vilhelmina samhälle hade under senhösten 2019 haft 2 drogrelaterade dödsfall och ett antal överdoseringar. Detta föranledde att hela samhället var extra vaksam på tecken som tyder på misstänkt droganvändning och på beteendeförändringar hos ungdomar och unga vuxna.

Till remissvaret har ett arbetsdokument benämnt Rutiner vid misstanke om drogaktivitet hos elev fogats.

AA kommenterade remissvaret.

Rättsliga utgångspunkter

Enligt 2 kap. 6 § regeringsformen (RF) är varje medborgare gentemot det allmänna skyddad mot påtvingat kroppsligt ingrepp. JO har uttalat att tagande av urinprov är att betrakta som ett sådant ingrepp (se t.ex. JO 2009/10 s. 39 och JO 2010/11 s. 509).

Skyddet mot kroppsligt ingrepp gäller alltså endast sådana som är påtvingade. Ett ingrepp som sker med den enskildes medgivande omfattas inte. Ett ingrepp är påtvingat om det allmänna använder våld för att genomdriva åtgärden. Detsamma kan även vara fallet om den enskildes motstånd bryts genom hot om någon sanktion (se Petrén och Ragnemalm, Sveriges grundlagar, 1980, tolfte uppl. s. 54 f). Ett ingrepp torde också vara påtvingat om en företrädare för det allmänna uppträder på ett sådant sätt som får till följd att någon med fog uppfattar sig vara tvungen att gå med på en undersökning eller provtagning. Som exempel på sådant uppträdande kan nämnas underförstådda eller uttryckliga påtryckningar av olika slag (se JO 2003/04 s. 72).

Frågan om huruvida genomförandet av slumpvisa drogtestar strider mot 2 kap. 6 § RF har prövats i JO 2010/11 s. 509. Bakgrunden till ärendet var att Skolinspektionen hade riktat kritik mot en barn- och utbildningsnämnds beslut att införa slumpvisa drogtestar på ett gymnasium i kommunen. Testerna genomfördes trots Skolinspektionens beslut och frågan anmäldes därför till JO.

Av utredningen kom det fram att nämnden hade beslutat om en rutin som bestod av tre steg. Det första steget innebar att eleverna undertecknade en överenskommelse med skolan om att de skulle ingå i en elevgrupp från vilken skolan slumpmässigt valde elever som skulle testas. Om eleven inte var myndig skulle hans eller hennes vårdnadshavare underteckna samma överenskommelse. Vidare skulle den elev som valts ut för provtagning inför provtillfället informeras om dels att testet var frivilligt, dels att han eller hon kunde avstå. Under förutsättning att denna rutin följdes ansåg JO, i motsats till Skolinspektionen, att de slumpvisa drogtesterna inte generellt kunde anses stå i strid med 2 kap. 6 § RF. JO uttalade vidare att om rutinerna inte skulle följas kan det uppstå situationer där den enskilda elevens samtycke inte framstår som reellt. Det är därför viktigt att skolhälsovården vid provtillfället förvissar sig om att en elev inte har någon invändning mot att lämna urinprov (jfr JO 2006/07 s. 97). Det ställs därmed stora krav på den berörda personalen att säkerställa att elevens medverkan är i egentlig mening frivillig och att eleven inte känner sig pressad att lämna prov. (Se JO 2010/11 s. 509.)

I ett äldre beslut från JO hade eleverna i en skolklass fått genomgå urinprovtagning i syfte att ta reda på om någon i klassen missbrukade narkotika. Frågan om att lämna drogtest hade tagits upp vid ett möte med klassen och en elev hade känt sig särskilt utpekad. JO ansåg att inget framkommit som talade emot att deltagande i testet var frivilligt eller att eleverna fått tillfredsställande information om det. När det är fråga om verksamhet som kan vara känslig ur integritetssynpunkt är det emellertid betydelsefullt att frivilligheten inte bara är formell utan uppfattas som reell av de berörda. Det kunde, enligt JO, inte uteslutas att vissa elever upplevde den frivilliga provtagningen som i realiteten obligatorisk eftersom en vägran att delta skulle kunna uppfattas som att eleven hade något att dölja. JO påpekade därför att skolan möjligen kunde ha avstått från att ta upp frågan vid ett möte med hela klassen och i stället ha gett ett brev

till varje elev med information och en uppmaning att uppsöka skolsköterskan för ett frivilligt urinprov. (Se JO 1988/89 s. 350.)

Enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453), SoL, är bl.a. myndigheter vars verksamhet berör barn och unga skyldiga att genast anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa. Även uppgifter som är svårbedömda eller obestyrkta ska anmälas, om de tyder på att ett barn kan vara i behov av stöd eller hjälp från socialnämndens sida. Det är sedan nämndens uppgift att undersöka vilken grund som kan finnas för uppgiften och utreda det eventuella behovet av åtgärder. (Se prop. 1996/97:124 s. 106.)

När en anmälan har gjorts ska socialnämnden utan dröjsmål inleda utredning, en s.k. förhandsbedömning, av vad som har kommit till nämndens kännedom och som kan leda till någon åtgärd av nämnden. En förhandsbedömning ska i första hand grunda sig på innehållet i anmälan och nämndens tidigare kännedom om barnet. Inom ramen för förhandsbedömningen får nämnden kontakta barnet och hans eller hennes vårdnadshavare. Nämnden tar sedan ställning till om en utredning ska inledas och inom ramen för den bedöma barnets behov av insatser. För denna bedömning får socialnämnden konsultera sakkunniga samt i övrigt ta de kontakter som behövs. Utredningen ska bedrivas skyndsamt och vara slutförd senast inom fyra månader. (Se 11 kap. 1 och 2 §§ SoL och prop. 2012/13:10 s. 58.)

JO har i fråga om anmälningsskyldigheten vid misstanke om drogmissbruk uttalat att det ligger nära till hands att anse att det finns en anmälningsskyldighet redan när det kommit fram sådana uppgifter om misstanke om missbruk som man inte utan vidare kan bortse från. Om en misstanke aktualiserar frågan om urinprovtagning torde misstanken sålunda som regel få förutsättas vara så stark att anmälningsskyldighet inträder redan innan provtagningen äger rum. (Se JO 2004/05 s. 346 och JO:s beslut den 4 oktober 2011, dnr 3766-2010.)

Bedömning

Urinprovtagning med anledning av misstanke om drogmissbruk

Enligt anmälan blev eleven utan förvarning hämtad i klassrummet för att genomföra ett drogtest. Han fick också bristfällig information om provtagningen. Denna beskrivning överensstämmer inte med skolans rutin för drogtestning som har bifogats remissvaret. Utbildningsnämnden har inte invänt mot uppgifterna i anmälan. Jag finner inte att det finns anledning att ifrågasätta dessa uppgifter och utgår från dem i min bedömning.

Som har redovisats ovan har JO tidigare konstaterat att drogtestar inte generellt kan anses stå i strid med 2 kap. 6 § RF så länge det kan säkerställas att en elevs medverkan till en provtagning är i egentlig mening frivillig. Beslutet gällde slumpvisa drogtestar, för vilka det fanns en rutin som innehöll vissa moment för att säkerställa att eleverna deltog av fri vilja.

I det här fallet har det varit fråga om ett drogtest med anledning av misstanke om att eleven använde droger. Enligt skolans rutiner ska eleven vid en sådan misstanke vara oförberedd på när testet ska göras men det ska ske en planering tillsammans med eleven om hur han eller hon vill bli kontaktad eller hämtad i skolan. Som exempel anges att ett sms kan skickas när ett drogtest ska göras.

Den beskrivna ordningen har likheter med ett sådant första steg som förordas i ovan refererade JO 2010/11 s. 509. Det framgår dock inte av Malgomajskolans rutin om eleven redan vid planeringen ska samtycka till provtagningen, något som skulle ge denne möjlighet att i förväg tänka igenom sitt ställningstagande till att lämna ett prov när den frågan aktualiseras. Rätt tillämpad säkerställer rutinen att skolans personal kan undvika att hämta eleven framför övriga klassen.

Det får förutsättas att en elev kan uppleva sig vara i en beroendeställning i förhållande till skolpersonal. Det måste därför ställas särskilt höga krav på berörd personal att säkerställa att elevens samtycke till provtagningen lämnas frivilligt och att denna frivillighet inte bara är formell utan av eleven upplevs som reell.

I detta fall synes provtagningen inte ha föregåtts av en sådan planering som föreskrivs enligt skolans rutiner. Eleven hämtades inför sin klass och hade därefter att ta ställning till genomförandet av ett drogtest. För en elev kan detta självfallet vara såväl obehagligt som överrumplande. Informationen till eleven har därtill varit bristfällig, eller det har i vart fall upplevts så, vilket är bekymmersamt nog. Mot denna bakgrund finner jag att eleven inte på ett tillfredsställande sätt har getts möjlighet att fritt bestämma om han ville lämna ett drogtest och att det inte har säkerställts att hans medverkan var i egentlig mening frivillig. Nämnden förtjänar därför kritik för genomförandet av provtagningen.

Anmälan till socialnämnden

Nämnden har uppgett att provtagningen föranleddes av en ökad oro från skolans sida mot bakgrund av bl.a. elevens frånvaro under senare delen av höstterminen samt hans liberala syn på droger och bristande fokus på studierna.

Misstankar om drogmissbruk hör till sådant som omfattas av anmälningsskyldigheten enligt 14 kap. 1 § SoL. Jag ansluter mig till JO:s tidigare bedömning att det ligger nära till hands att anse att det finns en sådan skyldighet redan när det kommit fram sådana uppgifter om misstanke om missbruk som man inte utan vidare kan bortse från. Redan de förhållanden som aktualiserar provtagning torde alltså många gånger ge anledning till en anmälan till socialnämnden.

I detta fall hade oron för eleven varit kopplad till misstankar om drogmissbruk och den hade funnits under en inte obetydlig tid. Som har redovisats ovan ska även uppgifter som är svårbedömda eller obestyrkta genast anmälas till socialnämnden, som sedan har till uppgift att undersöka vilken grund som kan

finnas för uppgiften och utreda eventuella behov av åtgärder. Enligt min mening kan det därför starkt ifrågasättas om inte skolan borde ha gjort en anmälan till socialnämnden i stället för att på egen hand utreda misstankarna.

Övrigt

Vad som i övrigt har framkommit i ärendet ger inte anledning till någon åtgärd eller något uttalande från min sida.

Ärendet avslutas.